

Олександр Житков*

„Револуційний союз робітників і селян” в українській марксистській історіографії 1920–1930-х рр.

„The revolutionary worker-peasant alliance” in Ukrainian marxist historiography of the 1920–1930-ies. The author of this article has studied the original material, revealing the opportunity of totalitarian period historiographical sources deconstruction. The formation of the Soviet discourse of the historical and chronological matrix (scheme), so called „Lenin’s concept of the working class and peasantry alliance during the Revolution and Civil War” has been enlightened. The influence of Bolshevism ideology on the historical science has been shown. The reasons of Soviet historical narrative fluctuation in Ukrainian „Marxist school” historiography of the 1920–1930-ies have been defined. The idea of the „Marxist historiography” going through a period of disengagement and uncertainty concerning the solution of national and social components of history under conditions of totalitarian USSR society has been grounded. It is evident that its social paradigm was close to the national concept, while the ideological pressure of the totalitarian system and political control of the government forced the Ukrainian Soviet historians to prioritize the development of the 1917–1920 Proletarian Revolution and Civil War class schema in Ukraine.

Keywords: Marxist historiography, social paradigm, worker-peasant alliance, totalitarian ideology, post-totalitarian transformation.

„Революционный союз рабочих и крестьян” в украинской марксистской историографии 1920–1930-х гг. Автором статьи изучен оригинальный материал, раскрывающий возможности деконструкций историографических источников тоталитарного периода. Освещается формирование советского дискурса историко-хронологической матрицы (схемы), т. н. „ленинской концепции союза рабочего класса и крестьянства” в период

* Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна). Поштова адреса: Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ 01033. E-mail: gitkov_oa@ukr.net.

революції і громадянської війни. Показано вплив ідеології більшовизму на історичну науку. Визначено причини флуктуації радянського історичного наративу „марксистської школи“ української історіографії 1920–1930-х рр. Обґрунтована думка про те, що в умовах тоталітарного суспільства СРСР „марксистська історіографія“ переживала період розмежування і неопределенності стосовно рішення дилемми національного і соціального компонентів історії. Очевидно, що її соціальна парадигма була близька до національного концепту, в той час як ідеологічне тиснення тоталітарної системи і політичний контроль органів влади, навязували українським радянським історикам пріоритетність розробки класової схеми пролетарської революції і громадянської війни на Україні 1917–1920 років.

Ключові слова: марксистська історіографія, соціальна парадигма, союз робітників і селян, тоталітарна ідеологія, посттоталітарна трансформація.

ВСТУП

Гуманітарний потенціал історичної науки є основою дослідження „генетичного коріння“ масових злочинів сталінсько-більшовицького режиму в Україні: державного перевороту, політичних репресій, страшного Голодомору 1932–1933 рр.

Філософ і соціолог Хосе Ортега-і-Гасет залишив нам нетривіальне спостереження контрверсійності європейського лібералізму й тоталітарних режимів передвоєнного часу: націонал-соціалізму в Німеччині та сталінізму в СРСР. У відомій праці „Бунт мас“ (1929 р.) Ортега-і-Гасет писав, що з тоталітарним минулим не можна змагатися рукопаш: „Майбутнє перемагає, поглинаючи його [минуле]. А коли воно залишить якусь частину [минулого], то це його загибель”¹. Кожен може по-своєму розуміти глибину слова знаменитого іспанця: як констатацію неминучості чи як заклик до конкретних дій. Для всієї України подолання тоталітаризму – це повернення до кола країн європейської демократії, шлях політичної самоідентифікації нації, відречення від азіатчини імперського минулого. Для загалу вітчизняних істориків – це переосмислення накопиченого в українській радянській історіографії великого багажу теоретичного та фактичного матеріалу, очищення вітчизняного історичного наративу від ідеологічних завалів сталінської доби, на кшталт найбільшого радянського міфу про так звану робітничо-селянську „жовтневу революцію”, яку її орга-

¹ Хосе Ортега-і-Гасет, *Бунт мас*, Київ 1994, с. 71.

нізатори і керівники не соромилися, у свій час, називати соціалістичним переворотом 1917 року в Петрограді².

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Актуальність теми зумовлена історіографічним дискурсом нового між-дисциплінарного напрямку історичної науки – селянознавства. Місце українського селянства та робітників в історіографії національно-визвольних змагань досліджували закордонні³ та вітчизняні історики⁴. Однак, як цілісне явище, історичний концепт, що був остаточно сформований у працях радянських істориків-марксистів 1920–1930-х рр., так званий політичний союз робітників і селян, у вітчизняній історіографії не висвітлювався.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ В ПРОПАГАНДИСТСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Як відомо, в історіографії СРСР і Української РСР дослідження соціально-економічних процесів розвитку капіталістичних відносин у самодержавній Росії спиралося на вчення „революційного марксизму”. У 1890-х роках В. Ульянов-Ленін, як неодмінно вказували дослідники історії більшовизму, розробив це вчення в теоретичній боротьбі з об’єктивізмом легальних марксистів П. Струве, С. Булгакова, М. Туган-Барановського, М. Бердяєва. На відміну від вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, які виходили з міркувань, що матеріальні передумови комунізму повинні органічно визріти в надрах старого суспільства, Ленін прагнув до встановлення комуно-соціалізму за допомогою сили держави. Здійснюючи державний переворот у Росії,

² И. В. Сталин *Октябрьский переворот и национальный вопрос*, Сочинения, Москва 1947, т. 4, с. 155; Л. Троцкий *Письмо в Истпарт Ц.К.В.К.П.(б). О подделке истории октябрьского переворота, истории революции и истории партии*, [в:] Сталинская школа фальсификаций, Берлин 1932, с. 24–25.

³ J.-P. Himka *The National and the Social in The Ukrainian Revolution of 1917–1920* 1994, [w:] *Archiv fur Sozialgeschichte*, vol. 34, p. 95–110.

⁴ Див. В. Верстюк *Концептуальні проблеми вивчення історії української революції*. „Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету” 2000, вип. XI, с. 15–30; Я. Грицак *Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації*, „Україна модерна”, 1999, с. 254–269.

велетенській країні, в якій домінували аграрні виробничі відносини, на низькому рівні розвитку перебувала промисловість і внутрішній ринок, більшовики задекларували намір економічно наздогнати Захід, так би мовити „post actum” (лат. після події), тобто опісля захоплення влади до своїх рук⁵. Відповідно, було окреслено місце та роль російського / українського селянства в цих процесах. У працях В. Леніна є розлогі сентенції стосовно соціальної природи селянина-власника, революційного потенціалу сільської бідноти і наймитів-робітників. Основу класової боротьби проти поміщиків і сільської буржуазії – глитаїв, куркулів, він бачив у такій тактиці: „Сначала вместе со „всем” крестьянством против монархии, против помещиков, против средневековья (и постольку революция остается буржуазной, буржуазно-демократической). Затем, вместе с беднейшим крестьянством, вместе с полупролетариатом, вместе со всеми эксплуатируемыми, против капитализма, в том числе против деревенских богатеев, кулаков, спекулянтов, и постольку революция становится социалистической”⁶. У 1918 році цей курс було поширено на союз із середніми верствами села. В Україні, де так звані середняки переважали в соціальній структурі селянства, більшовики досягли соціального розколу села, легітимізувавши надзвичайні органи влади – ревкоми, комбіді і комнезами, чим зламали спротив української громади.

Чи маємо ми сьогодні підстави вести мову про об’єктивне осмислення взаємовідносин влади та селянства в радянській історії? На жаль – ні! Дослідження історіографії УСРР – УРСР*, як різновиду й інструменту тоталітарної ідеології, все ще залишається за межею критики науковців. Усвідомлення значущості соціальної парадигми Української революції 1917–1921 рр., яка зорієнтована здебільшого на поборення неонародництва з одного боку і партійності радянської історичної науки, з другого, в національній історіографії не відбулося. Складається враження, що ігнорування соціальної тематики викликане її „радянським минулим”. Своєрідною реакцією на стан проблеми є потрактування національної й соціальної революції, що нібито паралельно відбувалися в Україні.

⁵ Див. *Марксизм як традиція і перспектива*, „Україна модерна” 2009, с. 17.

⁶ В. І. Ленін, *Из книги „Пролетарская революция и ренегат Каутский”*, [в:] В. І. Ленін о союзе рабочего класса и крестьянства, Москва 1969, с. 139–140.

*УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка. УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.

Без цього, як прогнозують окремі українські історики, „осягнення доби 1917–1921 років залишатиметься однобічним, „урізаним”⁷.

Сучасна історіографія найчастіше трактує процес функціонування радянської історичної науки крізь призму т. зв. теорії 3-х хвиль: 1920–1930-ті рр.; 1930-ті–1956 рр.; 1956–1991 рр. Критеріями періодизації при цьому є не закони розвитку наукових знань, а виключно динаміка суспільно-політичних процесів у СРСР, її вплив на стан історичних досліджень. Якісні зміни внутрішнього характеру, що відбулися в історичній науці УСРР – УРСР, дали підстави виокремити два етапи її розвитку: так звані марксистський – 1920–1930-ті рр. і радянський – від 1930-х до 1991 рр.⁸

Автор цієї статті підбиває підсумки дослідження історико-хронологічної матриці (схеми) „ленінської теорії союзу робітничого класу й селянства доби революції та громадянської війни” на етапі становлення радянського дискурсу соціальної проблематики 1920–1930-х рр., який означено терміном „український марксизм”.

Добре відомо, що майже до середини 1930-х років соціальну тематику опрацьовували як в національній, так й марксистській історичних школах вітчизняної історіографії. Це пояснюється тим, що яскраво виражений соціологізм більшості праць М. Грушевського, наукових публікацій його учнів, які спрямовувалися проти російського самодержавства, соціально-економічної політики царату на українських землях, об’єктивно відповідав ідеології нової влади, сприяв залученню до співпраці із нею національно свідомої інтелектуальної еліти. До того ж, організаційно-теоретичний стан марксистської науки в УСРР початку двадцятих років не дозволяв сформувати історичну концепцію більшовицького перевороту 1917 року в Україні, „вписати” у схему належності до цих подій робітництва в умовах низької пролетаризації міст, масових селянських заворушень в українських губерніях Лівобережжя. Історики-марксистичні першого покоління визначали ці події як виключно Українську революцію, яка була аграрною за головною метою й завданнями, та селянською за основним складом рушійних сил. Відзначено, що на противагу Росії, велику роль у цій революції належала представницькому органу буржуазії – Українській

⁷ В. Ф. Солдатенко, *Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні*, „Український історичний журнал” 2008, № 1, с. 77.

⁸ Ю. Г. Пахоменков, *Радянська історіографія про суспільно-політичні процеси в Україні в 1917 – на початку 1918 рр.*, „Наука. Релігія. Суспільство” 2009, № 2, с. 70.

Центральній Раді, яка спиралася на підтримку всього селянства, зокрема, його заможних верств⁹.

Політичний зріз досліджуваної проблеми початку 1920-х рр. презентують численні публікації працівників центральних партійних і радянських органів агітпропу (агітації й пропаганди), які було опубліковано в Петрограді й Москві. Це окремий вид історіографічних джерел: у них роз'яснено зміст творів Леніна, які були присвячені тематиці „пролетарської революції“, подано інтерпретації робітничо-селянського питання у світлі програми РСДРП(б)¹⁰. Окремим авторам вдалося вибудувати структурно-логічну послідовність відображення політики залучення революційної частини селянства, так званої бідноти та батрацтва, до класової боротьби. Так більшовицький ідеолог В. Карпінський уважав, що лише праці Леніна 1890-х рр. дозволили на повну силу розкрити революційний потенціал робітників і селян. Першопричини цього союзу Ленін вбачав у руйнуванні за допомогою ринкового капіталу (у тому числі через формування ринку землі) звичного укладу життя російського села, зростанні люмпен-пролетаріату та збереженні зв'язків провінційного робітництва зі сільською округою¹¹.

Заслугове на увагу робота В. Милютіна „Аграрная политика СССР“, опублікована 1926 року, в якій автор, народний комісар землеробства в першому радянському уряді – Раді народних комісарів (Раднарком), та співавтор більшовицького „Декрету про землю“ писав, що „Его [Ленина] работы по аграрному вопросу могут быть разделены на две основные части: на анализ сельского хозяйства и нашей [РСДРП (б)] тактики к крестьянству в условиях капитализма и на анализ сельского хозяйства и нашей тактики к крестьянству в условиях диктатуры пролетариата...“¹².

Висвітлюючи специфіку співвідношення даних розвитку промисловості й землеробства в дореволюційній Росії, Ленін відзначав, що при

⁹ М. О. Скрипник, *Історія пролетарської революції на Україні. Короткий начерк*, Харків 1923, 82 с.; М. Яворський, *Революція на Україні в її головних етапах*, Київ 1923, 81 с.; В. Сухино-Хоменко, *З приводу особливостей пролетарської революції в Україні*, „Літопис революції“ 1928, №2, с. 79–119.

¹⁰ А. Аболин, *Ленин и крестьянство*, „Буревестник“ 1924, № 1–2, с. 31–37; С. Канатчиков, *Ленин о союзе рабочих и крестьян*, „Смычка с деревней“ 1924, № 1, с. 5–20; П. Керженцев, *Ленин и крестьянство*, „Молодая гвардия“ 1924, № 6, с. 3–9; В. Карпинский, *Чему учил В. И. Ленин. Как и почему сложился у нас союз крестьян и рабочих ?*, Самара 1925, 16 с.

¹¹ В. Карпинский, *Вопрос о земле. Как его ставил и разрешил В. И. Ленин*, Москва 1925, 22 с.

¹² В. Милютин, *Аграрная политика СССР*, Москва, 1926, с. 18.

помітній відсталості останнього, спостерігається витіснення дрібного виробника. У цій закономірності він [Ленін] бачив перспективу залучення зубожілого селянства до класової боротьби, наголошував В. Мілютін¹³. На жаль, погляди істориків-аграрників, які обстоювали доволі популярну в дореволюційній історіографії теорію капіталістичної еволюції аграрних відносин, фермеризації селянського господарства, розвитку на селі так званої моральної економіки селянської родини, сільської виробничої кооперації (П. Маслов, П. Лященко, М. Осінський, О. Чайнов) у роботі В. Мілютіна цілком не були представлені, хоча на її сторінках знаходимо неодноразові покликання на наявність у російській марксистській історіографії так званої ревізіоністської течії щодо вивчення аграрного питання пореформеної доби та дрібнобуржуазного (народницького) ухилу¹⁴.

Не меншу увагу так звана історико-партійна наука приділяла висвітленню провідної ролі революційного робітництва. На основі праць Леніна опубліковано матеріали, які висвітлювали події за участю пролетаріату в жовтневому заколоті більшовиків 1917 року¹⁵, засвідчували його соціальну гегемонію¹⁶. Месіанський образ революціонера-пролетарія, який підняв на боротьбу за землю селянські маси, змалювали автори збірки „Что дала Великая Октябрьская социалистическая революция рабочим и крестьянам”. Вони безапеляційно стверджували, що „партия большевиков всегда соблюдала прочный и нерушимый союз рабочих с трудящимся крестьянством”¹⁷. До категорії історичних міфів можна віднести матеріали збірки „Как рабочие и крестьяне завоевали власть и построили социалистическое общество”, що були опубліковані з передмовою відомого історика, професора А. Шестакова. У її другому розділі містяться матеріали, які підсумовують значення аграрної політики більшовиків, визначальною є теза: „Декрет о земле уничтожил помещичье сословие, отменял частную собственность на землю, и передавал ее в пользование всем трудящимся”¹⁸.

¹³ Ibidem, с. 21.

¹⁴ Ibidem, с. 22.

¹⁵ С. Гиринис, *Ленин об Октябрьской революции и диктатуре пролетариата*, Москва 1925, 48 с.

¹⁶ П. Москатов, *Рабочий класс страны социализма*, Москва 1937, 22 с.

¹⁷ *Что дала Великая Октябрьская социалистическая революция рабочим и крестьянам*, Москва 1937, с.5.

¹⁸ *Как рабочие и крестьяне завоевали власть и построили социалистическое общество*, Москва 1938, с. 20.

Лєвова частка інформаційного контенту цього збірника була присвячена порожньому славослів'ю на адресу більшовицької партії та її вождя.

Лєніноманія, яка почалася після смерті „вождя трудящих усього світу“ в 1924 році, уможливила передрук його творів, присвячених робітничо-селянському питанню. Вибір публікацій, як відверто зазначали укладачі та редактор першої великої збірки „Крестьянство и революция в России“ (1926 р.), визначили політичні умови, які диктували потребу „...уберечь [трудящихся] от наблюдаемых уклонов в сторону оппортунистического, якобы ортодоксально-марксистского толкования вопроса о крестьянстве в духе II-го Интернационала или в сторону оценки крестьянского движения самого по себе, вне его увязки с интересами дела рабочего класса”¹⁹. Усього в збірці було упорядковано 25 творів Лєніна за проблемно-хронологічним принципом. По суті, представлені на її сторінках публікації вождя більшовиків були безпосереднім відгуком на заворушення селянства 1901–1905 рр., події революції 1917 року. Збірник супроводжено коментарями і підрядковими роз'ясненнями стосовно термінів і висловів, вжитих у працях В. Ульянова-Лєніна. На жаль, сам науковий апарат не є ідеальним із наукової точки зору. Багато коментарів не відповідає історичній фабулі подій, що їх презентує автор, а в деяких із них відверто перекручено зміст історичних фактів. Зокрема, Селянський союз – відома громадська організація, утворена 1905 року в Російській імперії, іменується в коментарі з відомих політичних причин як „интеллигентская организация расплывчато-народнического характера, слабо связанная с крестьянскими массами”²⁰. Були й інші помилки укладачів, які історичну картину конфронтації селянства та поміщиків інтерпретували у річищі соціальної класової війни бідноти та сільської буржуазії.

Переслідування творчої інтелігенції та науковців в Радянському Союзі пов'язують із публікацією в 1931 році листа Й. Сталіна до редакції часопису „Пролетарська революція”²¹. Сучасні історики суголосні у висновках, що його обговорення на сторінках загальносоюзних, республіканських наукових і політичних видань у тридцяті роки минулого століття трансформувалося в політичне шельмування та фізичну розправу над явними

¹⁹ Н. Лєнін (В. І. Ульянов), *Крестьянство и революция в России. Сборник статей и речей*, Ленинград 1926, с. 4.

²⁰ Ibidem, с. 188.

²¹ И. В. Сталін, *О некоторых вопросах истории большевизма*, „Пролетарская революция” 1931, №1, с. 3–13.

й удаваними ворогами сталінського режиму в УСРР²². Найбільшою втраченою став розгром історичної школи М. Грушевського, ліквідація установ і кафедр історико-соціальних дисциплін, де працювали учні славетного вченого, що на довгі роки загальмувало дослідження історико-аграрної тематики²³.

Генеральний секретар більшовцької партії Й. Сталін проголошував певну ідеологічну аксіоматику, що мусила заступити „практику безплідних дискусій”. Тиран залишив після себе більше півтора десятка праць, опублікованих у повному зібранні творів і збірках. Найбільш відомі з них: „Крестьянский вопрос”, „О лозунге диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства в период подготовки Октября”, „О трех основных лозунгах партии по крестьянскому вопросу. Ответ Ян-скому” (обидві 1927 р.), – були взірцем сталінського догматизму в трактуванні теорії більшовицького перевороту. У них деталізовано терміни встановлення союзу РСДРП(б) з біднішим і середнім селянством²⁴. Окремі його висновки надто красномовні й не потребують коментарів: „Не нужно большого труда, писал Сталин, чтобы доказать, что **новым** в аграрных отношениях России после февральского переворота, с точки зрения дальнейшего развития революции, Ленин считал не общность интересов пролетариата с крестьянством в целом, а **раскол** беднейшего крестьянства с зажиточным крестьянством, из коих первое, т. е. беднейшее крестьянство, тянуло к пролетариату, а второе, т. е. зажиточное крестьянство, шло за Временным правительством”²⁵. Загалом значення праць Сталіна й інших керівників комуністичної партії

²² В. В. Ткаченко, *Вплив листа Й. В. Сталіна „Про деякі питання історії більшовизму” до редакції журналу „Пролетарська революція” на наукове життя в Україні*, „Гілея” 2009, вип. 21, с. 75–76; Т. А. Стоян, *Політична цензура в УСРР у 20–30-ті рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук*, Київ 2010, с. 26–28.

²³ Див. В. Заруба, *Розгром і знищення кийвської школи істориків Михайла Грушевського*, „Український історик” 1991–1992, число 110–115, том 28–29, с. 147–168; О. Юркова, *Київська історична школа М. С. Грушевського: долі науковців*, “З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 1998, № 1–2, с. 263–281; С. Панькова, *Сергій Шамрай: вибір шляху*, [http://www.google.com.ua/shron.chtjvo.org. – дата перегляду: 17.07.2015].

²⁴ И. Сталин, *Крестьянский вопрос*, [в:] И. Сталин, *Статьи и речи*, Москва 1925, с. 3–20; Його ж, *О лозунге диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства в период подготовки Октября*, [в:] *Вопросы ленинизма*. Издание одиннадцатое, Москва 1953, с. 174–182; Його ж, *О трех основных лозунгах партии по крестьянскому вопросу. Ответ Ян-скому*, *Ibidem*, с. 163–173; Його ж, *О некоторых вопросах истории большевизма*, *Ibidem*, с. 388.

²⁵ Сталин И. *О лозунге диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства в период подготовки Октября*, [в:] *Вопросы ленинизма*. Издание одиннадцатое, Москва 1953, с. 175.

полягало в тому, що вони відкривали шлях до втручання політичних чинників у простір історичної науки, міфологізували дослідження історії робітничого класу та селянства доби революцій 1905–1907 та 1917–1920 рр. Його висвітлювано крізь призму партійності, яка усувала об'єктивність представлення історичних процесів в Україні, змушувала істориків до постійного переписування історичного наративу в пошуках його оптимальної версії.

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛЯНОЗНАВСТВА В МАРКСИСТСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Історичній легітимізації диктатури влада надавала великого значення, свідченням цього є створення у 1922 році, за спеціальною постановою Центрального Комітету Російської Комуністичної партії більшовиків (ЦК РКП(б), комісії з вивчення історії більшовизму і жовтневої революції – Істпарту. Аналіз її наукового доробку 20–30-х років свідчить, що у довоєнній радянській історіографії вивчення аграрної проблематики набувало обертів. Перед дослідниками влада поставила завдання сформулювати концепцію „пролетарської революції в Україні, беручи до уваги не тільки Жовтнево-Листопадову революцію та її перебіг, а й увесь хід підготовчого масового руху”²⁶. Тобто, історія боротьби селянства за землю з кінця 1920-х років інтегрувалася, ставала складовою частиною наративу пролетарської революції в Україні. Цей процес було узгоджено з поширенням великої кількості пропагандистської літератури, в якій аграрний рух розглядався під кутом зору так званого концепту союзу робітничого класу та селянства²⁷. Водночас, у Москві організовано вихід щомісячного наукового журналу „На аграрному фронті” та чотиритомного тематичного збірника наукових праць аграрної секції Комуністичної академії „Аграрна революція”. В Українській СРР цю місію було покладено на друкований орган українського Істпарту – журнал „Літопис революції”, який мав від-

²⁶ *Положение комиссии при ВУЦИК-е по истории украинской революции и коммунистической партии*, „Летопись революции” 1922, №1, с. 247.

²⁷ Див. С. Канатчиков, *Ленин о союзе рабочих и крестьян*, [в:] *Смычка с деревней*, Ленинград 1924, вып. 1, с. 5–20; П. Керженцев, *Ленин и крестьянство*, „Молодая гвардия” 1924, №6, с. 3–9; А. В. Шестаков, *Большевики и крестьянство в революции 1917 года*, Москва 1927, 88 с.; Л. Крицман, *Пролетарская революция в деревне*, Москва 1929, с. 576.

повідні підрозділи (рубрики): мемуаристика, методологія марксистських досліджень (дискусійний), наукові публікації, рецензії. Редколегія видання, орієнтована на позитивізм марксистської історіографії, сприяла збиранню, обробці та частковій публікації спогадів провідних більшовицьких діячів українського масштабу, які основну увагу приділяли історико-партійній тематиці. Однак, поряд із спогадами Г. Петровського, Е. Квірінга, інших партійців, журнал містив спомини українських націонал-комуністів С. Мазлаха і В. Шахрая, перших істориків-марксистів А. Річицького, В. Сухино-Хоменка, М. Яворського, які наполягали на відмінних рисах розвитку промисловості та сільського господарства України від кінця ХІХ до початку ХХ ст. На основі класового аналізу економічної статистики, дослідження специфіки соціальних взаємовідносин автори дійшли висновку, що Українська революція мала аграрний характер, а її провідною силою на відміну від Росії, була „дрібнобуржуазна стихія – селянство”, а не пролетаріат²⁸.

Класовий підхід стає основою перших наукових розвідок радянських істориків-аграрників 20-х – першої половини 30-х рр: І. Верменічева, С. Дубровського, М. Кубаніна, А. Шестакова, Я. Яковлева²⁹. Вони насамперед реконструювали загальну картину подій 1917 року, спираючись на матеріали центральних державних архівів Радянського Союзу (ЦГАОР ССРСР, ЦГА РСФСР). Статистичні дані з мобілізації земельної власності, опрацьовані істориками у дореволюційний час, дозволили дослідити специфіку селянського руху в окремих українських губерніях: Харківській, Чернігівській, Катеринославській, Херсонській. За висновками науковців, аграрна революція мала місце в основному в тих районах України, де переважало поміщицьке землеволодіння, тобто існувала стара система кріпосницької експлуатації селянства, або там, де ця форма землеволодіння не трансформувалася в нові, капіталістичні відносини. У губерніях більш ранньої колонізації українських земель, за наявної форми селянського

²⁸ В. Сухино-Хоменко, *З приводу особливостей пролетарської революції на Україні, „Літопис революції”* 1928, № 4, с. 92.

²⁹ Див. І. Верменічев, *Аграрное движение в 1917 году, „На аграрном фронте”* 1926, № 2, с. 46–61; Його ж, *Крестьянское движение между Февральской и Октябрьской революциями*, [в:] *Аграрная революция*, Москва 1928, с. 169–207; С. М. Дубровский, *Временное правительство и крестьянство*, Ibidem, с. 65–80; М. Кубанин, *Первый передел земли в 1918 г.*, Ibidem, с. 209–230; А. В. Шестаков, *Крестьянские организации в 1917 г.*, Ibidem, с. 95–166; Я. А. Яковлев, *Крестьянская война 1917 г.*, Ibidem, с. 83–92.

(куркульського) землеволодіння, аграрний рух, за винятком Півдня України, не набув великого розмаху³⁰. Автори підкріплювали свої висновки даними про численні факти ліквідації поміщицької та селянської (куркульської) земельної власності в згаданих регіонах України, селянських розгромах господарств за період від лютого до жовтня 1917 року³¹.

Концептуальні оцінки змісту наукових розвідок українських істориків-аграрників 20-х років Т. Каретникової, А. Козаченка, В. Качинського, В. Лобахіна, А. Іргізова було наведено в статті Ю. Гамрецького „Радянська історіографія селянського руху на Україні в 1917 р.”³². На думку автора, селянський рух у Наддніпрянщині та на Півдні України змальовано однобічно, як бунтівлива стихія, що „розлилася по українських селах”, в інших дослідженнях селянство зображене як покірنا маса, що терпляче чекала на вирішення своєї долі Всеросійськими Установчими зборами³³. Ю. Гамрецький визнавав наявність в аналізованих текстах есерівських політичних традицій зображення історії. На хвилі критики помічених недоліків, автор статті допускав можливість того, що програмові настанови більшовиків пов’язували вирішення аграрного питання в 1917 році в Україні з незаконним заволодінням селянами поміщицької землі.³⁴ Українські історики-аграрники, як безпідставно стверджував Ю. Гамрецький, виходили з ленінської вказівки, що першим завданням усього дослідження про аграрне питання в Росії є встановлення основних відомостей для характеристики класової суті аграрних відносин та відтворення процесу широкої більшовизації селянських мас³⁵. Вивчення мотивації та перебігу селянських аграрних рухів у розрізі історичної регіоналістики засвідчує хибність висновків автора щодо переважного числа виступів селян Лівобережної України, у порівнянні з її Правобережною частиною, у період загострення боротьби селянства за землю з березня до жовтня 1917 р., вказує на обмеженість впливу більшовиків на ситуацію щодо розподілу поміщицької землі на селі в цей час.

³⁰ Я. А. Яковлев, *Крестьянская война 1917 г.*, [в:] Аграрная революция, Москва 1928, с. 92.

³¹ И. Верменичев, *Аграрное движение в 1917 году*, Ibidem, с. 51; Його ж, *Крестьянское движение между Февральской и Октябрьской революциями*, Ibidem, с. 179.

³² Ю. М. Гамрецький, *Радянська історіографія селянського руху на Україні в 1917 р.* „Історіографічні дослідження в Українській РСР”, вип. 1, Київ 1967, с. 56–58.

³³ Ibidem, с. 56.

³⁴ Ibidem, с. 57.

³⁵ Ibidem, с. 58, 60.

Інтерпретації соціальних процесів перебігу революції 1917–1918 рр. в Україні в історичному дискурсі проблеми сигналізували про кризу марксистської історіографії. Свідченням цього стану є обговорення історичної схеми М. Яворського у травні 1929 року в історичному відділі Українського інституту марксизму-ленінізму. У передмові до публікації матеріалів травневої дискусії 1929 р., які вийшли в декількох номерах „Літопису революції“, було названо „методологічними огріхами“ історичного підходу М. Яворського щодо його розуміння місця селянства в революційних процесах. Зокрема, у колонці журналу „Від редакції“ наголошувалося, що цільовою настановою методології дослідження демократичної революції та революції 1917 року в Україні є підміна М. Яворським поняття гегемонії пролетаріату гегемонією культурно-революційного фермера – куркуля, намагання об’єктивно довести його революційне минуле, щоб обґрунтувати його претензії на сучасне й майбутнє³⁶. У дискусійній частині історик М. Рубач охарактеризував концепцію історії України, яку обстоював М. Яворський, як націоналістично-куркульську схему, завуальовану під марксизм, звинуватив його у тому, що „теорією ультрареволюційності куркульства [Яворський] затушковує (саме так є у тексті – О. Ж.), не змальовує клясової боротьби пролетаріату та селянської бідноти з селянською буржуазією”³⁷. Названо й інші „відхилення” від ортодоксального концепту пролетарської революції, що вкорінювався в українську історіографію. Так, В. Сухино-Хоменко, співробітник Українського інституту марксизму-ленінізму, у 1920-х – на початку 1930-х рр, порівнюючи форми селянського руху в Росії та в Україні, зазначав, що „аграрна революція на Україні проходить поза містом та його владою, яка для села мала на той час лише номінальне значення”³⁸. У концепції його колеги А. Річицького (А. Пісоцький – О. Ж.) ситуація в Україні між лютим і жовтнем 1917 року була лише зразком буржуазно-демократичної революції колоніальної країни та пригніченої нації, революції національно-аграрної з селянством, як її соціальною основою, революції, що відбувається в умовах загального краху капіталізму, й імперіалістичної війни. Національна революція могла

³⁶ Дискусія з приводу схеми історії України М. Яворського (травень 1929 р.). Від редакції, „Літопис революції” 1930, №2, с. 268.

³⁷ Див. М. А. Рубач, *Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року на Україні*, „Літопис революції” 1930, №5, с. 29.

³⁸ *Ibidem*, с. 111.

бути лише прологом до наступного етапу, а саме – соціальної революції пролетаріату, яка, за словами А. Річицького „неминуче відкине національну буржуазію до табору контр-революції”³⁹.

ВИСНОВКИ

В Україні, де на початку ХХ століття 85% населення складало селянство, легітимізація захопленої більшовиками влади реалізовувалася шляхом імплементації в історичну свідомість політичної міфологеми про загальнонародний характер Жовтневої революції. Участь робітників і селян у революції українська марксистська історіографія 1920–1930-х років подавала у річищі інтерпретації класового конфлікту всередині України. Ігноруючи історичні реалії, радянські дослідники намагалися втиснути національний наратив історії у прокрустове ложе офіційної ідеології, яка проголошувала тезу про те, що мільйонні маси робітників, очолювані більшовиками, гуртували навколо себе трудяще селянство на боротьбу з буржуазією та її керівним центром – Українською Центральною Радою.

Національні традиції відображення історії позиціювалися із визнанням аграрно-селянського характеру так званого буржуазного етапу пролетарської революції в Україні. Проте в умовах становлення моноконцептуальної схеми радянської історичної науки цей напрямок історичних досліджень не мав щонайменшої перспективи для розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Аболин, Анс. 1924. „Ленин и крестьянство”. *Буревестник* 1–2:31–7.
- Верменичев, Иван. 1928. „Крестьянское движение между Февральской и Октябрьской революциями”. В *Аграрная революция*. Том 2. *Крестьянское движение в 1917 году*, під ред. Владимира Милютина, 169–209. Москва: Издательство Коммунистической академии.
- Верменичев, Иван. 1926. „Аграрное движение в 1917 году”. *На аграрном фронте* 2:46–61.

³⁹ А. Річицький, *Центральна Рада від лютого до жовтня. Нарис з історії української революції*, Харків 1928, с. 22.

- Верстюк, Владислав. 2000. „Концептуальні проблеми вивчення історії української революції”. В *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету* 11:15–30.
- Гамрецький, Юрій. 1967. „Радянська історіографія селянського руху на Україні в 1917 р.” В *Історіографічні дослідження в Українській РСР* 1:56–8.
- Гиринос, Сергей. 1925. *Ленин об Октябрьской революции и диктатуре пролетариата*. Москва: Без издательства.
- Грицак, Ярослав. 1999. „Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації”. В *Україна модерна* 2–3:254–69.
- Грінченко, Гелінада, ред. 2009. „Марксизм як традиція і перспектива”. В *Україна модерна* 3:13–62.
- Дубровский, Сергей. 1928. „Временное правительство и крестьянство”. В *Аграрная революция*. Том 2. *Крестьянское движение в 1917 году*, під ред. Владимира Милютина, 65–80. Москва: Издательство Коммунистической академии.
- Заруба, Віктор. 1991–1992. „Розгром і знищення київської школи істориків Михайла Грушевського”. В *Український історик*. Том 28–29, 110–115:147–68.
- Канатчиков, Семен. 1924. „Ленин о союзе рабочих и крестьян”. В *Смычка с деревней* 1:5–20.
- Карпинский, Вячеслав. 1925. *Вопрос о земле. Как его ставил и разрешал В. И. Ленин*. Москва: Государственное издательство.
- Карпинский, Вячеслав. 1925. *Чему учил В. И. Ленин. Как и почему сложился у нас союз крестьян и рабочих?* Самара: Сеятель правды.
- Керженцев, Платон. 1924. „Ленин и крестьянство” В *Молодая гвардия* 6:3–9.
- Крицман, Лев. 1929. *Пролетарская революция в деревне*. Москва: Государственное издательство.
- Кубанин, Михаил. 1928. „Первый передел земли в 1918 г.” В *Аграрная революция*. Том 2. *Крестьянское движение в 1917 году*, под ред. Владимира Милютина, 209–30. Москва: Издательство Коммунистической академии.
- Ленин, Владимир. 1969. „О союзе рабочего класса и крестьянства”. В *Пролетарская революция и ренегат Каутский*, под ред. Сергея Никоненко, 139–40. Москва: Политиздат.
- Ленин, Владимир (Ульянов, Владимир). 1926. *Крестьянство и революция в России: Сборник статей и речей*. Ленинград: Прибой.
- Милютин, Владимир, сост. 1937. *Что дала Великая Октябрьская социалистическая революция рабочим и крестьянам*. Москва: Московский рабочий.
- Милютин, Владимир. 1926. *Аграрная политика СССР*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство.
- Москатов, Петр. 1937. *Рабочий класс страны социализма*. Москва: Профиздат.
- Ортега-і-Гасет, Хосе. 1994. *Бунт мас*. Київ: Основи.
- Панькова, Світлана. 2002. „Сергій Шамрай: вибір шляху (Штрихи до біографії небожа і учня Михайла Грушевського)”. В *Український історик* 1–4:152–5.

- Пахоменков, Юрій. 2009. „Радянська історіографія про суспільно-політичні процеси в Україні в 1917 – на початку 1918 рр.” В *Наука. Релігія. Суспільство* 2:70–4.
- Річицький, Андрій. 1928. *Центральна Рада від лютого до жовтня: Нарис з історії української революції*. Харків: Державне видавництво України.
- Рубач, Михайло, ред. 1930. „Дискусія з приводу схеми історії України М. Яворського (травень 1929 р.)”. В *Літопис революції* 2:268.
- Рубач, Михайло. 1930. „Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року на Україні”. В *Літопис революції* 5:5–98.
- Скрипник, Микола, ред. 1922. „Положение комиссии при ВУЦИК-е по истории украинской революции и коммунистической партии”. В *Летопись революции* 1:247.
- Скрипник, Микола. 1923. *Історія пролетарської революції на Україні: Короткий начерк*. Харків: Червоний шлях.
- Солдатенко, Валерій. 2008. „Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні”. В *Український історичний журнал* 1:75–88.
- Сталин, Иосиф. 1925. *Крестьянский вопрос: Статьи и речи*. Ленинград: Государственное издательство.
- Сталин, Иосиф. 1931. „О некоторых вопросах истории большевизма”. В *Пролетарская революция* 1:3–13.
- Сталин, Иосиф. 1947. „Октябрьский переворот и национальный вопрос”. В *Сочинения*, под ред. Иосифа Сталина. Том 4, 155–67. Москва: Государственное издательство политической литературы.
- Сталин, Иосиф. 1953. „О лозунге диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства в период подготовки Октября”. В *Вопросы ленинизма* 11:174–82.
- Сталин, Иосиф. 1953. „О некоторых вопросах истории большевизма”. В *Вопросы ленинизма* 11:388.
- Сталин, Иосиф. 1953. „О трех основных лозунгах партии по крестьянскому вопросу. Ответ Янскому”. В *Вопросы ленинизма* 11:163–73.
- Стоян, Тетяна. 2010. „Політична цензура в УРСР у 20–30-ті рр. ХХ ст.” Автореферат докторської дисертації, КНПУ імені Михайла Драгоманова.
- Сушино-Хоменко, Володимир. 1928. „З приводу особливостей пролетарської революції в Україні”. В *Літопис революції* 2:79–119.
- Ткаченко, Володимир. 2009. „Вплив листа Й. В. Сталіна „Про деякі питання історії більшовизму” до редакції журналу „Пролетарська революція” на наукове життя в Україні”. В *Гілея* 21:75–6.
- Троцкий, Лев. 1932. „Письмо в Истпарт Ц.К.В.К.П.(б). О подделке истории октябрьского переворота, истории революции и истории партии”. В *Сталинская школа фальсификаций*, под ред. Льва Троцкого, 24–25. Берлин: Гранит.
- Шестаков, Андрей, сост. 1938. *Как рабочие и крестьяне завоевали власть и построили социалистическое общество*. Москва: Партиздат.

- Шестаков, Андрей. 1927. *Большевики и крестьянство в революции 1917 года*. Москва–Ленинград: Государственное издательство.
- Шестаков, Андрей. 1928. „Крестьянские организации в 1917 г.” В *Аграрная революция*. Том 2. *Крестьянское движение в 1917 году*, под ред. Владимира Милютина, 95–166. Москва: Издательство Коммунистической академии.
- Юркова, Оксана. 1998. „Київська історична школа М. С. Грушевського: долі науковців”. В *3 архіву ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ 1–2:263–81*.
- Яворський, Матвій. 1923. *Революція на Україні в її головних етапах*. Київ: ДВУ.
- Яковлев, Яков. 1928. „Крестьянская война 1917 г.” В *Аграрная революция*. Том 2. *Крестьянское движение в 1917 году*, под ред. Владимира Милютина, 83–95. Москва: Издательство Коммунистической академии.
- Himka, John-Paul. 1994. „The National and the Social in The Ukrainian Revolution of 1917–1920”. В *Archiv fur Sozialgeschichte* 34:95–110.